

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.36>

КОВАЛЬЧУК О.М.

НАУКОВО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ МАКСИМА МАКСИМОВИЧА КОВАЛЕВСЬКОГО

SCIENTIFIC AND LEGAL VIEWS OF MAKSYM MAKSYMOVYCH KOVALEVSKY

Актуальність статті полягає в тому, що Ковалевський Максим Максимович посідає визначне місце в історії української правової науки дореволюційного періоду як один із найяскравіших її представників. Будучи видатним вченим-правознавцем, він водночас вирізнявся глибокою ерудицією та всебічною науковою діяльністю, що дозволило йому здійснити суттєвий внесок не лише у розвиток юридичної науки, але й інших галузей знань, зокрема історії, соціології та політології. Наукова спадщина М. М. Ковалевського справила значний вплив на формування й розвиток університетської історико-правової думки другої половини XIX – початку XX ст., забезпечивши йому місце серед провідних діячів тогочасної наукової еліти. Його доробок отримав міжнародне визнання, насамперед як фундаментальні дослідження з соціології та політичної організації суспільства, що підтверджує його статус авторитетного вченого-гуманітарія світового рівня. Крім того, будучи автором численних історичних та публіцистичних праць, він зробив суттєвий внесок у державознавство, здійснивши комплексний і глибокий аналіз особливостей державного устрою різних країн світу, що дало змогу сформулювати цінні теоретико-методологічні положення, які зберігають актуальність і сьогодні. Метою статті є загальнотеоретична характеристика науково-правових поглядів Максима Максимовича Ковалевського. У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз наукових поглядів видатного українського правознавця дореволюційного періоду М. М. Ковалевського, який здійснив суттєвий внесок у розвиток теорії держави і права. Автором виокремлено ключові особливості правових концепцій ученого, зокрема, охарактеризовано соціологічний характер праворозуміння, первинність права щодо держави, солідаризм як базову категорію, антиетатистську орієнтацію, плюралізм методології, критичну оцінку природно-правових і позитивістських доктрин, а також тезу про взаємозв'язок індивідуального і соціального начал у праві. Встановлено, що центральною ідеєю правової теорії М. М. Ковалевського є концепція соціальної солідарності, відповідно до якої право формується не з волі держави, а є об'єктивним продуктом суспільної взаємодії, що передуює державному утворенню. Резюмовано, що концепція М. М. Ковалевського значно випереджала час та продовжує зберігати високу теоретичну і практичну цінність. Автор підкреслює особливу актуальність його ідей в умовах сучасних демократичних трансформацій, глобалізації та утвердження пріоритету прав людини. Наукова новизна дослідження полягає в систематизації та поглибленому аналізі фундаментальних характеристик правової теорії М. М. Ковалевського, а також у виокремленні авторських тез щодо актуальності його поглядів для сучасної теорії держави і права.

Ключові слова: М. М. Ковалевський, теорія держави і права, соціологічна школа права, соціальна солідарність, праворозуміння, первинність права, природне право.

The relevance of the article lies in the fact that Kovalevsky Maksym Maksymovich occupies a prominent place in the history of Ukrainian legal science of the pre-revolutionary period as one of its brightest representatives. Being an outstanding legal scholar, he was at the same time distinguished by deep erudition and comprehensive scientific activity, which allowed him to make a significant contribution not only to the development of

legal science, but also to other fields of knowledge, in particular history, sociology and political science. The scientific heritage of M. M. Kovalevsky had a significant impact on the formation and development of university historical and legal thought of the second half of the 19th – early 20th centuries, securing him a place among the leading figures of the scientific elite of that time. His work has received international recognition, primarily as fundamental research in sociology and political organization of society, which confirms his status as an authoritative humanities scholar of the world level. In addition, being the author of numerous historical and journalistic works, he made a significant contribution to political science, carrying out a comprehensive and in-depth analysis of the features of the state system of various countries of the world, which made it possible to formulate valuable theoretical and methodological provisions that remain relevant today. The purpose of the article is a general theoretical characterization of the scientific and legal views of Maksim Maksimovich Kovalevsky. The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the scientific views of the prominent Ukrainian jurist of the pre-revolutionary period, M. M. Kovalevsky, who made a significant contribution to the development of the theory of state and law. The author identifies key features of the scholar's legal concepts, in particular, the sociological nature of legal understanding, the primacy of law over the state, solidarism as a basic category, anti-statist orientation, pluralism of methodology, critical assessment of natural law and positivist doctrines, as well as the thesis about the relationship between individual and social principles in law are characterized. It is established that the central idea of M. M. Kovalevsky's legal theory is the concept of social solidarity, according to which law is formed not by the will of the state, but is an objective product of social interaction preceding state formation. It is concluded that the concept of M. M. Kovalevsky was significantly ahead of its time and continues to retain high theoretical and practical value. The author emphasizes the special relevance of his ideas in the conditions of modern democratic transformations, globalization and the establishment of the priority of human rights. The scientific novelty of the study lies in the systematization and in-depth analysis of the fundamental characteristics of the legal theory of M. M. Kovalevsky, as well as in the isolation of the author's theses on the relevance of his views for the modern theory of state and law.

Key words: *M. M. Kovalevsky, theory of state and law, sociological school of law, social solidarity, legal understanding, primacy of law, natural law.*

Постановка проблеми. Максим Максимович Ковалевський посідає визначне місце в історії української правової науки дореволюційного періоду як один із найяскравіших її представників. Будучи видатним вченим-правознавцем, він водночас вирізнявся глибокою ерудицією та всебічною науковою діяльністю, що дозволило йому здійснити суттєвий внесок не лише у розвиток юридичної науки, але й інших галузей знань, зокрема історії, соціології та політології. Наукова спадщина М. М. Ковалевського справила значний вплив на формування й розвиток університетської історико-правової думки другої половини XIX – початку XX ст., забезпечивши йому місце серед провідних діячів тогочасної наукової еліти.

Його доробок отримав міжнародне визнання, насамперед як фундаментальні дослідження з соціології та політичної організації суспільства, що підтверджує його статус авторитетного вченого-гуманітарія світового рівня. Крім того, будучи автором численних історичних та публіцистичних праць, він зробив суттєвий внесок у державознавство, здійснивши комплексний і глибокий аналіз особливостей державного устрою різних країн світу, що дало змогу сформулювати цінні теоретико-методологічні положення, які зберігають актуальність і сьогодні.

Метою статті є загальнотеоретична характеристика науково-правових поглядів Максима Максимовича Ковалевського.

Виклад основного матеріалу. Він народився 27 серпня (08 вересня) 1851 року у заможній дворянській родині на території Харківської губернії Російської імперії. На формування М. М. Ковалевського як науковця-правника багато в чому вплинуло його походження, оскільки наукові ідеї юриста завжди мають безпосередній або опосередкований вплив на політичну дійсність, що зумовлює і відповідне ставлення до такої особистості з боку суспільства та держави [1, с. 14–15].

¹ Фат'єва Ар. Максим Ковалевский (К годовщине смерти) 1851-1916. – Харьков: Типография «Печатное Депо». – 1917. – 96 с.

Таким чином, сприятливі майнові умови життя дозволили М. М. Ковалевському безперешкодно зосередитися саме на науковій діяльності, не переймаючись необхідністю поєднувати дослідження з практичною діяльністю задля матеріального виживання. Такий привілейований стан значною мірою пояснює масштабність, фундаментальність та оригінальність його праць, які мали вагомe значення для розвитку теорії держави і права. Водночас, наукові погляди Ковалевського, хоча й були безпосередньо обумовлені його соціальним походженням, демонструють глибоке розуміння реальних механізмів взаємозалежності між правовою доктриною та політичними процесами, що свідчить про високий рівень об'єктивності й аналітичності його наукового мислення.

Майбутній вчений-правознавець М. М. Ковалевський здобув фундаментальну дошкільну освіту в умовах домашнього виховання, що здійснювалося переважно його матір'ю та рідною тіткою. У зазначений період його життя сформувався потужний інтелектуальний і культурний фундамент, який надалі став визначальним у процесі становлення Ковалевського як науковця світового рівня. Особливості родинного середовища сприяли поглибленому засвоєнню широкого спектра дисциплін, серед яких – математика, етнографія, історія, природничі науки, а також гуманітарні дисципліни, що значно перевищувало рівень тогочасної шкільної освіти. Вагомим аспектом виховання стало також вивчення кількох іноземних мов, зокрема французької, що суттєво розширило подальші можливості М. М. Ковалевського у сфері міжнародних наукових контактів [2, с. 27]. Саме всебічна і ґрунтовна домашня освіта створила передумови для формування Ковалевського як універсального вченого-правника. Набуті в ранньому дитинстві знання, особливо в галузі іноземних мов і гуманітарних наук, забезпечили йому здатність сприймати й аналізувати різноманітні юридичні концепції світового рівня, завдяки чому його наукові ідеї вирізнялися широкою ерудицією, глибокою міждисциплінарністю та оригінальністю підходів до розуміння держави і права. Водночас, безпосередня присутність при закордонних поїздках матері, пов'язаних із її лікуванням, дозволила М. М. Ковалевському змалку сформувати відкритий погляд на світ та заклала підґрунтя для його майбутньої міжнародної наукової комунікації й міжнародного визнання.

У 1865 році Максим Максимович Ковалевський розпочинає навчання, вступивши одразу до 5-го класу, що свідчить про високий рівень його домашньої підготовки. У 1869 році він успішно закінчив навчання в Харківському університеті зі ступенем кандидата права, захистивши кандидатську роботу на тему «Про конституційні досліди Австрії і чеську національну опозицію». Після цього М. М. Ковалевський не залишив свою альма-матер, а продовжив поглиблювати свої наукові пошуки у її стінах. Важливим етапом формування його як науковця стали навчальні поїздки за кордон, де він прослухав курси лекцій у провідних європейських університетах. Повернувшись, М. М. Ковалевський продовжив активну наукову діяльність і 1877 року успішно захистив магістерську дисертацію «Історія поліції та поліцейського суду в Англії від стародавніх часів до смерті Едуарда III». З 1878 року обіймав посаду доцента, а у 1880 році – професора кафедри державного права і порівняльної історії права Московського університету. У 1887 році з політичних мотивів його було звільнено з Московського університету (конкретно з формулюванням: «за негативне ставлення до російського державного ладу»), що стало поштовхом для довготривалого перебування за межами імперії, де він працював у бібліотеці Британського музею, Державному архіві Лондона, а також активно взаємодіяв із науковими колами Бельгії, Італії, Швеції та Сполучених Штатів Америки.

Вищевказане свідчить, що міжнародний досвід М. М. Ковалевського, отриманий під час закордонних стажувань і дослідницької роботи, істотно розширив його світоглядні горизонти та наукові методологічні підходи. Саме завдяки ґрунтовному знайомству із західною юридичною думкою та практикою державотворення він зумів створити власні оригінальні концепції у сфері державного права та соціології права. Доцільно відзначити, що звільнення М. М. Ковалевського з Московського університету, попри зовнішній негативний ефект, мало парадоксально позитивний вплив на його подальший розвиток як науковця, стимулюючи ще глибше занурення в порівняльно-правові дослідження та розширюючи горизонти його наукового світогляду. Така міждисциплінарна відкритість та міжнародна співпраця дозволили вченому зайняти чільне місце серед провідних теоретиків права своєї доби.

Починаючи з 1889 року М. М. Ковалевський активно виступає з лекціями в університетах Стокгольма, Брюсселя, Парижа, Оксфорда, а також у Чикаго та Сан-Франциско. Після повернення з-за кордону вчений продовжує свою науково-педагогічну діяльність: у 1906 році він отримує посаду ординарного професора кафедри державного права економічного відділення політехнічного інституту, а вже наступного року стає позаштатним ординарним професором кафедри державного права юридичного факультету. З 1889 по 1910 роки Ковалевський здійснив

вагомий внесок у розвиток вітчизняної юридичної освіти, викладаючи дисципліни, які формували правосвідомість та правову культуру наступних поколінь юристів: конституційне право, історію політичних і демократичних учень, соціологію та історію політичних доктрин. Варто також зауважити, що його лекції відзначалися глибоким змістом, методологічною обґрунтованістю та міждисциплінарним характером [2, с. 193–194]. Його науковий метод, що поєднував глибокий історичний аналіз державних інституцій із застосуванням порівняльно-правового та соціологічного підходів, дозволив сформулювати принципово нові теоретичні погляди на державу і право, близькі до ідей західноєвропейської правової науки. Зокрема, концептуальні ідеї М. М. Ковалевського виявляють помітну співзвучність з поглядами Леона Дюгі, що проявляється у підходах до аналізу держави не лише як формального юридичного феномену, але і як складної соціальної реальності, яка нерозривно пов'язана з політичною практикою. Відтак, досвід життєвих випробувань, пережитий ученим, додатково підтвердив правильність його переконання у тому, що належне функціонування правової науки можливе лише за умови свободи думки, відсутності політичного та матеріального тиску на дослідника. Саме це дозволило М. М. Ковалевському посісти визначне місце в історії української юридичної науки, а його праці залишаються актуальними і сьогодні як джерело фундаментальних теоретико-правових ідей.

Соціологічна теорія Еміля Дюркгейма ґрунтується на методології соціологічного позитивізму, що передбачає розгляд суспільних явищ, зокрема держави та права, як об'єктивних соціальних фактів, які підлягають емпіричному дослідженню та поясненню. Згідно з позицією Е. Дюркгейма, ключовим фактором формування будь-якого суспільства є солідарність, яка об'єднує індивідів у соціальну спільноту. Вчений визначав солідарність як універсальний принцип існування соціуму, наголошуючи, що саме вона є фундаментальною умовою його стабільності та розвитку. Для пояснення сутності солідарності вчений застосовує поняття суспільного поділу праці, розглядаючи його як базовий механізм інтеграції індивідів у єдину суспільну систему. Він розрізняє два основних типи солідарності: механічну, характерну для доіндустріальних суспільств, і органічну, притаманну індустріальним суспільствам. Відповідні типи солідарності визначають також і особливості права, яке формується в цих суспільствах та відіграє роль нормативного регулятора соціальної взаємодії. Таким чином, на думку Е. Дюркгейма, право відображає тип суспільної солідарності і фактично виступає засобом реалізації специфічних соціальних функцій певних груп людей, які визнають та усвідомлюють необхідність підтримання солідарності як «істинної основи» існування права і держави [2, с. 256–263; 3, с. 88; 4, с. 208–209].

Вищевказане нами дозволяє зазначити, що концепція Е. Дюркгейма виявилася методологічно плідною й актуальною для теоретико-правових досліджень завдяки тому, що вона підкреслює соціальну природу права та його нерозривний зв'язок із суспільними процесами. Водночас запропоноване ним розмежування солідарності на механічну та органічну дає змогу розглядати право у динаміці історичного розвитку суспільства, виявляючи закономірності його трансформації відповідно до типів соціальної організації. Застосування дюркгеймівського підходу дозволяє обґрунтувати тезу про те, що виникнення і функціонування держави і права обумовлене не лише суто політичними чинниками, але й потребами соціальної згуртованості, солідарності та збереження цілісності соціуму. Це також підтверджує глибокий взаємозв'язок і взаємозалежність між суспільними відносинами та правовими інститутами як їх нормативним відображенням.

Представники соціологічної школи права виходять із фундаментального твердження про те, що людина може повноцінно існувати й розвиватися лише в межах суспільства, існування якого забезпечується феноменом солідарності. Останя, у свою чергу, ґрунтується на двох визначальних засадах, які детермінують характер і ступінь згуртованості людей у межах соціальної групи: по-перше, наявність у членів суспільства спільних потреб, задоволення яких можливе виключно шляхом колективного життя та взаємодії; по-друге, наявність у людей різноманітних, індивідуально визначених потреб та здібностей, реалізація яких досягається завдяки розподілу суспільної праці й активному взаємообміну послугами. Саме на цьому підґрунті Леон Дюгі розмежовує два види соціальної солідарності: солідарність за подібністю, яку визначають як

² Кирилюк Ф.М. Політологія Нової доби : посібник / Ф.М. Кирилюк. – К.: Вид. центр «Академія». – 2003. – С. 256–263.

³ Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Х.: Право. – 2009. – С. 88.

⁴ Чижова О. Дюркгейм Еміль. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Чижова; за ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. – К.: МАУП. – 2005. – С. 208–209.

«механічну» та солідарність через розподіл праці, що визначається «органічна». На переконання французького теоретика, механічна солідарність, притаманна традиційним суспільствам, поступово втрачає свою актуальність та витісняється органічною солідарністю, яка є характерною для модернізованих соціумів. Унаслідок поступу соціальних відносин, зростання складності та частоти взаємообміну послугами, а також поглиблення суспільного поділу праці, соціальні зв'язки стають дедалі міцнішими, однак набувають якісно нових форм. Виходячи з цього, Л. Дюгі формулює універсальне правило поведінки для кожного індивіда: не вчиняти дій, що завдають шкоди соціальній солідарності в будь-якій із її форм, та водночас докладати зусиль до збереження й розвитку солідарності як найвищої суспільної цінності [6, с. 14–15, 18].

Тобто, з точки зору соціологічної школи права, саме соціальна солідарність, а не владні накази держави чи воля законодавця, є безпосередньою основою виникнення, існування та розвитку правових норм і правових інститутів. На основі цього можемо констатувати, що підхід Леона Дюгі щодо природи права, заснованого на ідеї соціальної солідарності, має істотне значення для теоретико-правової науки, оскільки він дозволяє подолати обмеженість формально-юридичного трактування права як винятково державного примусу. Водночас така позиція відкриває перспективу розгляду правових явищ у контексті їхньої соціальної обумовленості, надаючи правоутворюючим чинникам ширше трактування, що охоплює моральні, культурні та економічні засади суспільного буття. Крім того, особливої уваги заслуговує актуалізація дюгіанського підходу в сучасних умовах, коли право все більше виступає інструментом інтеграції різних соціальних груп, підтримки соціальної стабільності та забезпечення суспільного прогресу, що ще раз підтверджує глибоку теоретичну та практичну значущість соціологічної школи права для сучасної юридичної науки.

Представники соціологічної школи права виходили з того, що правова норма є верхнім рівнем складної соціальної структури, яка ґрунтується на солідарності і складається з трьох взаємопов'язаних та взаємозалежних прошарків: економічної норми, моральної норми та власне правової (юридичної) норми. Згідно з таким підходом, правова норма виникає не за волею законодавця чи за наказом політичної влади, а об'єктивно – як безпосередній результат соціальної взаємодії, конкретний прояв суспільної солідарності. Її основою, таким чином, є індивідуальна та колективна свідомість членів суспільства, яка виступає своєрідним синтезом егоїстичного почуття справедливості та альтруїстичного прагнення до гармонійного співіснування [6, с. 14–15]. Тому правова норма, будучи породженою солідарністю, природно переймає її базові характеристики та сутнісні властивості. Як наслідок, вона одночасно постає індивідуальною та соціальною: індивідуальною, оскільки формується у свідомості окремих суб'єктів і звернена до їхньої поведінки, та соціальною – через її існування і реалізацію виключно у просторі суспільних взаємин.

Таким чином, кожне суспільство, на думку соціологічної школи права, є системою солідарності, де будь-яка норма поведінки передбачає необхідність взаємодії, співпраці та взаємної підтримки людей. В основі всіх соціальних зв'язків лежать дві фундаментальні форми солідарності – за подібністю та за розподілом праці, – які забезпечують стабільність і водночас динамічний розвиток правових норм. Водночас, слід зазначити, що форми механічної та органічної солідарності перебувають у постійній зміні, відповідно до чого зазнають трансформацій і конкретні правові норми, які відображають ці зміни.

М. М. Ковалевський у своїх дослідженнях пов'язував виникнення і розвиток права з логікою загальноісторичного розвитку суспільства, яке детермінується множиною взаємопов'язаних факторів і процесів. Учений переконливо доводив, що право зароджується внаслідок об'єктивних умов спільного співіснування людей, а історичний розвиток суспільної солідарності демонструє поступове зменшення агресивних форм конкуренції та заміну їх принципами мирного співжиття, що вимагає формування відповідних правових інститутів [2, с. 249]. Досліджуючи соціологічну концепцію виникнення права, М. М. Ковалевський не обмежувався вузьким аналізом цієї теорії, а здійснював глибокий порівняльно-правовий аналіз інших концепцій походження права. Наприклад, аналізуючи природно-правову доктрину, він погоджувався з її висновками щодо наявності у людини вроджених прав, однак зазначав недостатню наукову обґрунтованість цієї позиції. При цьому, аргументуючи тезу про неможливість виникнення права поза соціальною взаємодією, досліджуваний нами вчений використовує приклад Робінзона Крузо і П'ятниці, наголошуючи, що в умовах повної ізоляції індивіда не може існувати ні права, ні моралі, оскільки вони за своєю природою є феноменами колективного життя, спрямованими на регуляцію спільного співіснування [7, с. 209–210]. Так, досліджуючи питання походження та утворення

держави, М. М. Ковалевський підкреслював, що уявлення процесу походження і утворення держави – завдання соціології, а не державно-правової науки, оскільки відбувається поступова відмова державознавців останнього часу» від звернення до цього питання [2, с. 245–246]. Водночас М. М. Ковалевський дотримувався теоретичних підходів Е. Дюркгейма, відповідно до яких держава є продуктом суспільної солідарності, що виступає найвищим моральним принципом та універсальною цінністю, яка визнана всіма членами суспільства. Держава у М. М. Ковалевського є союзом пануючих і підвладних, проте право не постає як продукт держави, а навпаки, є самостійним явищем, що виникло незалежно від державної волі та якому держава має підкорятися, визнаючи його верховенство та обов'язковість [2, с. 62–67; 7, с. 207]. На основі цього можемо зробити висновок, що концептуальні погляди М. М. Ковалевського є надзвичайно актуальними для сучасної теорії держави і права, оскільки він запропонував оригінальну й продуктивну модель взаємодії суспільства, права та держави. Його підхід виходить за межі традиційних формально-юридичних трактувань, акцентуючи увагу на глибоких соціокультурних, морально-етичних і психологічних засадах формування правових норм. Це дає можливість сучасній правовій науці подолати вузькі позитивістські межі, інтегруючи до юридичного дискурсу соціологічні та філософські категорії, що відповідає тенденціям сучасних міждисциплінарних досліджень у сфері держави та права.

Авторський аналіз дозволяє зазначити, що наукові погляди М. М. Ковалевського щодо первинності права над державою є надзвичайно цінними в контексті сучасного теоретико-правового дискурсу [7, с. 213–214].

Його концепція, що право зароджується з суспільної солідарності та соціальних потреб, а держава є вторинною і підпорядкованою цьому процесу структурою, сьогодні набуває особливої актуальності в умовах глобалізації та поширення ідей демократії, прав людини і громадянського суспільства. Критична позиція Ковалевського щодо природно-правової та позитивістської правових шкіл демонструє його здатність до міждисциплінарного та діалектичного аналізу, який не обмежується догматичними підходами і не відкидає морально-етичні цінності як фундаментальні чинники правотворення. Завдяки цьому вчений зміг уникнути вузького догматизму юридичного позитивізму, який іноді перетворюється на апологію державного абсолютизму, і водночас не піддався абстрактним спекуляціям природно-правової теорії [8, с. 203–204]. Його творчий спадок містить потужний потенціал для подальших досліджень сутності права як соціокультурного феномену, що має значення не лише для теорії держави і права, але й для розвитку сучасного правового суспільства, орієнтованого на ідеали справедливості, соціальної солідарності та свободи [9, с. 3–4; 10].

На підставі проведеного нами ґрунтовного аналізу, можна виділити наступні особливості науково-правових поглядів Максима Максимовича Ковалевського: 1) соціологічний характер праворозуміння – право, згідно з концепцією М. М. Ковалевського, є соціальним явищем, яке формується та існує поза волею законодавця чи державної влади. Вчений визначав право як безпосередній вираз фактичної суспільної солідарності, наголошуючи на об'єктивній соціальній природі правових норм. Відтак, право не є наслідком політичного волевиявлення держави, а виникає як природний результат суспільної взаємодії; 2) солідаризм – центральною категорією праворозуміння М. М. Ковалевського є поняття соціальної (суспільної) солідарності, яка визначається ним як вищий моральний принцип і основоположна універсальна цінність. Науковець розглядає солідарність як основну умову виникнення і права, і держави, підкреслюючи, що будь-яка соціальна група існує завдяки механічній або органічній солідарності, які перебувають у постійній динаміці та взаємно впливають на розвиток правових норм; 3) антиабсолютистський підхід до розуміння права – М. М. Ковалевський різко критикував ідею всемогутності держави та концепцію права як виключного продукту державної влади. Вчений наполягав на тому, що держава є легітимною лише настільки, наскільки вона служить праву, яке існує незалежно від державної волі, і відповідно держава має визнавати право як верховну цінність; 4) обмеженість держави – М. М. Ковалевський висував ідею, згідно з якою держава не може бути абсолютно вільною у встановленні будь-яких правових норм, а має бути обмежена суспільними інтересами та потребами соціальної солідарності. Звідси випливає принципова вимога: державна влада має сприяти фізичному й інтелектуальному розвитку суспільства, забезпечувати соціальну справедливість і гарантувати можливість кожного повноцінно реалізувати результати своєї праці.

Висновки. Отже, можемо резюмувати, що науково-правові погляди М. М. Ковалевського характеризуються яскраво вираженим соціологічним спрямуванням, що визначає унікальність та новаторство його теоретико-правової спадщини. Поглиблене дослідження вказаних особливостей

засвідчує, що він значно випередив свій час у розумінні держави та права як складних соціокультурних феноменів, на які впливають численні соціальні, економічні та історичні чинники. Особливе значення в сучасних умовах набуває його антиабсолютистська позиція, яка дозволяє розглядати державу не як джерело права, а як інструмент забезпечення правової справедливості й солідарності в суспільстві. Завдяки цій позиції концепція М. М. Ковалевського створює потужні теоретико-методологічні передумови для переосмислення традиційних юридичних доктрин та формування оновленого праворозуміння, що ґрунтується на ідеях соціальної відповідальності, людської гідності та суспільної солідарності. В комплексі вищезазначене надає ідеям вченого особливої актуальності, забезпечуючи потенціал подальших фундаментальних досліджень у галузі теорії держави і права.

Список використаних джерел:

1. Фат'єва Ар. Максим Ковалевский (К годовщине смерти) 1851-1916. Харьков: Типография «Печатное Депо». 1917. 96 с.
2. Тимошенко В.І. Розвиток юридичних, соціологічних та ідеократичних теорій держави в політико-правовій думці України і Росії кінця XIX – початку XX ст.: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. К., 2005. С. 193-194.
3. Кирилюк Ф.М. Політологія Нової доби : посібник. К.: Вид. центр «Академія». 2003. С. 256-263.
4. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзюбань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. Х.: Право. 2009. С. 88.
5. Чижова О. Дюркгейм Еміль. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. за ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. К.: МАУП. 2005. С. 208-209.
6. Дюгі Леон. Конституційне право: Загальна теорія держави. Леон Дюгі; передмова д-ра юрид. наук Ю.М. Оборотова. О.: Юрид. літ. 2005. С. 14-15.
7. Антологія української юридичної думки : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) [та ін.] ; упоряд.: В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко ; відп. ред. : В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко. К. : Юридична книга, 2002. Т. 1 : Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права. С. 209-210.
8. Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття) : монографія. К. : Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України ; Київ. держ. торговельно-економічний ун-т, 1998. С. 203–204.
9. Бутченко Т. І. Еволюція договірної концепції походження держави (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Історія філософії». Запоріжжя, 2004. 18 с.
10. Мойсієнко В. Ліберальна концепція держави Максима Ковалевського. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&p=22&c=230> (дата звернення 02.02.2024)